

KRIZA JÁNOS EMLÉKEZETE

*Kriza János
Magyar Unitárius püspök.*

IRTA:
DR. VERSÉNYI GYÖRGY.

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINT. R.-T.
CLUJ—KOLOZSVÁR,
1925.

Kriza János emlékezete.

Kriza János 1811-ben, június 28-án született Nagyajtán, Háromszék vármegyében. A Kriza-család ős fészke Toroczkó, ez az unitárius vallású, érdekes magyar bányavidék. Költőnk apja, szintén János, az iskolákat elvégezve, egyházi pályára lépett s 1808-ban, 27 éves korában választották meg nagyajtai unitárius papnak, ahol 1855-ben történt haláláig megmaradt. Ma is élő emlékezetben van s mivel félkezű volt, jobb karja könyökből hiányozván, az öregebbek úgy emlegetik: a csonka pap. T. i. 5—6 éves korában egy szerencsétlen esés következtében eltörvén karját, a hiányos gyógykezelés miatt amputálni kellett. Így, bénán, nem lévén alkalmas a bányászatra, tudományos pályára lépett; elsőnek ő a régi bányász-családból.¹ Neje Bencze Borbára volt. Szász Károly azt mondja róla, hogy tűzről pattant, vidám kedélyű s eleven, tréfás és dalos asszony volt.² Tőle örökölhette költőnk némely tulajdonságait, de anyja rá közvetlenül nem hathatott, mert már 1814. július 15-én meghalt. Az özvegyen maradt pap másodszor is megnősült, elvevén Kisgyörgy Annát, aki 1848-ban halt meg, kolerában. A költőnek jószágos nevelőanyja volt s talán ő reá értendő Szász Károly adatai. Az öreg Kriza élete alkonyán harmadszor is megnősült, hetven éves korában, feleségül vevén Koncz Zsuzsannát, Kiss Mihály unitárius pap özvegyét, egy szintén 70 esztendő körüli asszonyt, aki 1868-ban halt el.³

Nagyajta a székelységnek arra a húsz hely-

ségből álló területére esik, amelyet Erdővidéknek hívnak.⁴ Szép, kies hely, lakossága tősgyökeres székely. Kétségkívül már a gyermek szívében életre keltették a táj szépségei a természet iránt való bensőséges vonzalmat, a természet meleg szeretetét. Itt tanulta meg, szívta magába már az anyatejjel a hamisítatlan székely beszédet. Játszotta a falusi gyermekek játékait, ismerte a gyermekversikéket és mondókákat, hallgatta a dalokat és meséket. Törte a fejét a találós meséken. Láta, hallotta a népet erdön-mezőn, otthon, mindennapi munkakörében s ünnepi köntösben az istenházában. Ismerte szokásait, szerette a maga népét.

Jakab Elek azt mondja: Erdővidék tudósokat és írókat csaknem pazar bőséggel termő föld, hol Cserey Mihály, a történetíró porai nyugosznak. Cserey Elek székely jogtudós élt; hol Cserey Farkas államférfi és író, Lázár István és Körmöczi János unitárius püspökök, Molnos Dávid, az ifjúság kedvelt történettanára s Thukydides fordítója születtek; ott született Kovács István történettudós és könyvgyűjtő; közelében van Bölön, mely Farkas Sándort, Wesselényi barátját s az első északamerikai magyar utazót szülte; Közéapajta, hol Benkő József élt; közel a Barczaságon született Apáczai Cseri János, a hegyeken túl, Baróton Szabó Dávid s a dényugatra vonuló hegyek lábánál, Hidvégen, Mikó Ferenc és gróf Mikó Imre.⁵ Később mindezek emlékezete és példája ösztökélőleg hatott költőnk lelkére.

A szülői háztól hamar elkerült. A szegény falusi papnak terhes háztartása, sok gyermeke volt. Költőnknek egy édes testvére volt, Ferenc, (sz. 1813. szept. 11.); de a második házasságból még hét gyermek született: György (sz. 1820. nov. 30.), Dániel (sz. 1822. márc. 23.), Borbára (sz. 1823. szept. 1.), István (sz. 1824. okt. 21.), Anna (sz. 1826. júl. 30.), Sándor (sz. 1827. júl. 6.), Zsuzsánna (sz. 1829.

aug. 27.).⁶ A gyermekek felnevelése sok gondot adott. Igaz, hogy a leányok otthon tanulták a gazdaszonykodást s a hozományról is azt tartotta a székely, hogy a leány hozománya szépsége és jósága. De a fiúkat iskoláztatta a nagyajtai pap 17—18 éves korukig. Ferenc (megh. 1854. Kolozsvárt) szücsmester lett, 1848—49-ben honvédtüzér volt; György (megh. 1870. márc. 28.) szijgyártómester odahaza. Dániel timármesterséget tanult, mint timársegéd Segesvárt halt el. István (megh. 1883) kereszmester volt Nagyajtán. A leányok közül Borbára meghalt 19 éves korában. Anna (megh. 1879. nov. 9.) Toroczkóra ment férjhez Botár Istvánhoz; Zsuzsánna (megh. 1907. dec. 9.) szintén egyszerű toroczkói ember felesége lett, a Tamás Simoné. Híres testvérökért mindvégig nagy tiszteletben tartották őket.⁷ De Sándor végigjárta a felsőbb iskolákat is, egyházi pályára lépett s apja halála után 1855-ben nagyajtai pap lett s itt élt haláláig, 1898-ig. Apa és fiú 90 esztendeig paposkodtak ugyanazon egyházban. Érdekes, hogy néhány évre rá Kovács Lajos, a jelenlegi brassói pap került a nagyajtai unitárius parókiára, akinek első felesége Kriza Ilona, a költő unokája volt.⁸

Költőnk is 1820-ban, Ferenc testvérével együtt, Toroczkóra került iskolába, mint *declinista*. Itt lakott ugyanis nagynénjök, Pál Ferencné, született Kriza Borbára. Így olcsóbban megéltek s mintegy anyagi gondozásban részesültek.⁹ Szász Károly és Jakab Elek azt írják, hogy a gyerekek nagyapjuknál laktak, de a toroczkóiak emígy tudják. Toroczkón akkor patrikula állt fenn, a hol két gimnáziumi osztályt is lehetett végezni. Epen ez időben egy kiválóan jeles tanítója volt a patrikulának, Sebes Pál (1786—1864.), papi képzettségű férfiú, aki, úgy látszik, magán úton is készítgetett felsőbb osztályokra jelesebb növendékeket. Krizával valami só-

gorságban is volt már ekkor vagy később, mert egy hozzá írt levelét 1834. jún. 25-én így címezi: Nagyon tisztelt sógor uramnak. Aláírása pedig: tiszteletes sógor uramnak alázatos szolgája és kész tanítványa, megtisztelő öcscse.¹⁰ Kriza öt évig maradt keze alatt. Érdekes, hogy Sebes Pál mennyire megismerte tanítványait s mennyi figyelemmel, szeretettel csüngött rajtuk továbbra is. Bariju Györgyhöz, a román irodalom egyik későbbi jeleséhez írja 1829. szept. 1-én: „Szokott dicsekvésem a világ előtt, hogy egy Bariju-om, egy Krizám volt s most egy Berdém van.”¹¹ Majd figyelmezteti, hogy legyen Krizával jó barátságban, mert sokat teszen az ifjúnak a tökéletesedésre, ha a szívek és fejek, az érzések és gondolatok összesurlódnak, pallérosodás céljából.¹²

Toroczkó festői tájszépségei mélyen hatottak a gyermek lelkére. Ép így érdekes, szeretetreméltó népe is. Toroczkó lakosságát, amint azt egy 1291-iki oklevél bizonyítja, III. Endre király valamelyik elődje telepítette be a felsőausztriai Eisenwurzelnél a vashányák művelésére. Valószínű, hogy a német telepesek hamar megmagyarosodtak, mert a XIV. századtól kezdve nincs adatunk, mely azt bizonyítaná, hogy Toroczkó lakói németek lettek volna s a hospesek minden kiváltságaikkal nyelvöket is megőrizték volna, valamint arra sincs adatunk, hogy valaha nemzetiségi kérdés támadt volna köztük és a velük együtt élő vagy velük szomszédos magyarság közt. Megmagyarosodásukban nagy szerepe volt a többi erdélyi német telepektől való elszigeteltségüknek s minthogy közvetlen szomszédai, az aranyossszéki székelyek is magyarok voltak, valószínű, hogy a megmagyarosodás aztán nemcsak a helybeli magyar elem beolvadását, hanem az aranyossszéki magyarság beszívárgását is megkönnyíthette.¹³

Ennek a tiszta magyar népnek nyelve, festői viselete, érdekes szokásai mély nyomot hagytak költőnk lelkében. Mindvégig szeretettel emlékezett rá. Öt évet töltött itt. 1825-ben a székelykereszturi gimnáziumba ment, ahová a székelység egész területéről jártak az unitárius tanulók. Így lelkébe szűrődtek az összes székely dialektusok. 1829-ben ment a kolozsvári unitárius gimnáziumba, a kereszturi diákok rendes szokása szerint. Csak Gyergyóból, Csikból voltak kevesen Kereszturon is, Kolozsvárt is, mivel ezekben a székekben kevés, szórva nyosan lakó unitárius élt. Innen van, hogy Krizának a fülében voltak az összes székely dialektusok, csak a gyergyói és csiki kevésbbé. Mint pap és tanár is mindvégig a székelység közt élt, tanítványai, tanártársai körében.

Az 1829–1830. iskolai év elején iratkozik be a kolozsvári unitárius főiskola tanulói közé, logikára s az 1833–4. iskolai év végén fejezi be tanulmányait. Osztályzata mindvégig minden tárgyból prima cum eminentia. Az iskolában megtanult latinul, magánszorgalomból németül, franciául, angolul. Az 1834–5. isk. évben köztanító lett, praeceptor conjugisterum¹⁴ s a tanári könyvtár segédfelügyelője. Egyidejűleg 1833–4–1834–5. a ref. kollegiumban elvégzi a két évi jogi tanfolyamot.

Ez időben Kolozsvárt élénk közélet uralkodott. A szabadelvű politikai forrongás ékesszóló, népszerű apostolai, Wesselényi Miklós, Kendeffy Ádám, id. Bethlen János, Kemény Dénes, id. Szász Károly, Weér Farkas s társaik felrázták a nemzetet. A lelkes ifjúság, Kriza is, e hatalmas áradat sodrába került. Különösen nagy hullámokat vert az 1834-iki kolozsvári országgyűlés, melynek üléseit az ifjúság érdeklődéssel látogatta. Kriza említett tanítójához fentebb idézett levelében tudósítást küld az országgyűlésről, a közéleti mozgalmakról, a remé-

nyekről s magyarországi híreket ujságot. Tréfásan mondja, hogy mindenki politizál s így a csizma Sebes részére nem lesz készen csütörtökre, mint Czupor uram mondja, mert a diéta bajai nem engedik, hogy folyvást dolgozzék. Kriza különben a szászsebesi deputátusnak privát órákat ad a magyar nyelvből, aki „keveset thud magyar nyelf.”

Kezdett nekilendülni a sajtó, az irodalom is. Az unitárius tanulók olvasó- és önképző-kört alakítottak, amelynek célja a finomabb társaságbeli modor elsajátítása is volt s az adoma szerint az impulzust erre Krizának egy mondása adta: az olló nem koppantó. Vagyis: az iskolai törvényeket kiegészítik az illemszabályok.¹⁵ Ez is Sebes Pálra vall, kinek az illendőségre mindig nagy gondja volt. Nyomtatásban is megjelent egy kis könyve: *Praecepta morum*. Kriza ennek a körnek buzgó, munkás tagja s könyvtárnoka is volt. Egész életében mindig nagy barátja volt az önképző-köröknek s melegen védelmezte azok szabadságát, ha újabb áramlatok ellene zúdultak. Kéziratot lapot szerkesztettek, előbb *Viola*, később *Remény* címen. Utóbb az a terv merült fel, hogy ezekből a dolgozatokból, kiválogatva, sajtó alá bocsátanak egy kötetet. De aztán módosult a terv. Belevontak más erdélyi, sőt magyarországi fiatal és meglettebb írókat s így jelent meg 1839–1841. a *Remény* című zsebkönyv három kötete, amelynek első évfolyamát Kriza, a másik kettőt Szentiváni Mihály szerkesztette.

1835-ben kolozsvári pappá választották. De az 1835–6. és 1836–7. éveket a berlini egyetemen töltötte, hol bölcséleti és theologiai tanulmányokkal foglalkozott. Az egyház költségén járt künn, amelyhez, úgy látszik, egyesek is hozzá járultak. Így pl. tudott dolog, hogy Bölöni Farkas Sándor a külföldre induló Kriza Jánosnak tiz ezüst forintot adott útjára.¹⁶

Visszatérve hazájába, máj- és lépbaj gyötörte, amiért egy évig nem foglalhatta el papi állását. Használta a híres borszéki fürdőt s így meggyógyulva, 1839-ben lépett hivatalba, de csak az 1840-iki bölöni zsinaton szentelték fel.¹⁷ Kezdetől fogva haláláig mindig tanára is volt a főiskolának. Sőt mindjárt 1839-ben az aug. 25-én kezdődött zsinaton paedagogarchává választották.¹⁸

1842-ben megnősült. Nőül vette homoródkarácsonyfalvi Füzy János tanár és egyházi főjegyző s kissolymosi Gyergyai Krisztina leányát, Borbárát (szül. 1818 okt. 18-án, megh. 1895 dec. 2-án.). Családjának, az irodalomnak, egyházának élt. Az 1848–9-iki mozgalmakban élénkebb részt nem igen vett, de annál buzgóbban működött halkán, csendben az elnyomatás korszakában, dolgozva s buzdítva és vigasztalva másokat.

1854-ben kolozs-dobokai esperes lett s már 1852. óta egyházi helyettes főjegyző. Szinte egy évtizeden át él volt tiltva a püspökválasztó zsinat. Végre megjött az engedelem s a zsinat napjaul 1861. júl. 1-je tüzetelt ki, Tordán. Székely Mózes egyházmegyei főjegyző és püspökhelyettes volt a jelölt. De az ő jelöltségét sokan ellenszenvvel fogadták. Ugyanis 22 éves fia, aki segédkántor volt, megdorgáltatván, katolikussá lett; a püspökhelyettes felesége is gyakran járt a katolikus templomba, amit zokon vettek tőle. A püspökhelyettes politikai magatartásával is elégedetlenek voltak. Így az előértekezleten tekintetök Krizára esett. Püspökké választották. Azt írja Kovács Istvánnak (1861. júl. 6.), hogy a legkisebb vágy és előkészület nélkül ment a zsinatra. Az előkelőségek kérése, jóakaróinak biztatása fogadtatta el véle a méltóságot. „Elszántam magamat a rögzös pályára, azon elhatározással, hogy ezentul csak azon szentírási elvet tartva szemem előtt: egy a szükséges dolog! s lemondván

minden világi magánügyeimről, kedvenc szenvedélyeimről, megtagadván úgyszólván a szív minden bálványát, egyedül egyistenhívő egyházam szentséges ügyének szentelem magamat, amint erre már esküt is tettem.¹⁹ Megválasztása után mondott beszédében így szólt: „Én nem vágytam, én nem kerestem e főpapi hivatalt, tanum az Isten.”²⁰ Később királyi tanácsos lett. Püspökké választása után közölte a *Vasárnapi Újság* (1862. 20. sz.) első ízben életrajzát, akkori arcképével, amely fiatalabb korbeli, mint a ma közforgalomba levő.

Még sokat vártak tőle, mikor váratlanul elhunyt. 1875. márciusában meghült, tudógyuladásba esett s 26-án reggel 6 és fél órakor kiszenvedett, épen nagypénteken. Szülőházát Nagyajtán emléktáblával jelölte meg a kolozsvári unitárius kollegium Ifjúsági Olvasó Önképző Egyesülete, bevonva a gyűjtésbe a székelykereszturi és tordai gimnázium ifjúságát is. A fekete márványtáblát Lorenz Ferenc szobrász készítette.²¹ Feliratát Nagy Lajos fogalmazta.

Itt született, itt pattant ki a szellemi szikra,
Mely a Kriza nevet fénynyel övedzi körül.
Mint költő gyűjté Székelyföld elmevirágit,
Népdal a nép ajkán, dalban a dalnok is él.

Az emléktáblát 1882. júl. 30-án leplezték le. Ugyanakkor Kriza emlékére a kolozsvári kollegiumban Kriza-alapot létesítettek, melynek kamataiból az önképző-körben szépirodalmi pályadíjakat tűznek ki. Ép így a székelykereszturi gimnáziumban.

Kriza János nem sokat írt.

Igazában Szász Károly írta meg először életrajzát s jellemezte őt minden oldalról akadémiai emlékbeszédében. Azóta megállapított igazságként közkeletű, hogy Krizát terjedelmesebb, mélyrehatóbb irodalmi munkásságában nagy elfoglaltsága, szűkös anyagi viszonyai akadályozták meg. Gyulai Pál is azt mondotta a Kisfaludy-Társaságban tartott em-

lékbeszédében: ²² „Az élet gondjai elvonták a költészetől. A szerény jövedelmű egyház papjának tanárkodni is kelle és segédkezni a kolozsvári lapok szerkesztői mellett, hogy fenntarthassa népesedő családját.” Maga Kriza írja (1868 május 24) Buzogány Áronnak: „Életem örök elszóró, sokféle forgácsoló foglalatosságának tulajdonítható, hogy működésemm mindenütt csak kezdemény, csak gyöngévázlat s legjobb esetben is töredék marad.” Más helyt pedig: „Annyira el volt foglalva egész életpályám papi, tanári s újságírói foglalkozással, hogy egészen odahagytam volt azt a tündérországot s most csak mint régi édes álom képeire emlékezem az azon bűbájos világban töltött óráimra.”²³

Ez a felfogás azonban némileg túlzott s egy kevés helyreigazítás elkel. Külső körülményei nem voltak annyira gátlók, azokhoz inkább néhány benső vonás járult. Megvolt ugyanis hivatalos elfoglaltsága, kenyérkereső munkája, de ez korántsem volt valami leroskasztó, terhes iga. Pap volt. Ám a templomi szolgálatban mindig osztozkodott a második pappal, csak ritkán esett meg, hogy takarékoságból ideiglenesen nem volt második pap, mint pl. 1845. Amellett a kollegiumi tanárok nagyobb része akkor még felszentelt pap, akik az istentisztelet végzésében, prédikálásban és úrvacsora-osztásban elég gyakran segédkeztek a rendes papoknak, bár megesik, hogy pl. 1853-ban csak egy ilyen pap-tanár volt, Székely Mózes. Azonfelül ott voltak a diákok, akik jóformán maguk végezték a hétköznapi istentiszteletet, sátoros ünnepeken pedig a legátusok. Ma a kolozsvári papok munkáját két dolog teszi felettébb terhessé. Egyik az iskolai hitoktatás a különböző, egymástól messze fekvő iskolákban. Akkor azonban az unitárius elemiben a tanítók, a gimnáziumban a köztanítók végezték a hitoktatást s a többi iskolából is oda jártak be vallásokta-

lásra az unitárius növendékek. A másik nehézség a rengeteg módon felszaporodott irodai munka. Ez akkor még tizedrésznyi volt.

Püspök korában volt titkára, Jakab Elek, aki jól ismerte az unitárius egyházi viszonyokat, azt írta: „A jog és felelősség nagy elosztásában nem nagy a püspök osztályrésze s az is inkább az ellenőrzésben áll. Kriza alatt annál kevésbé volt ez súlyos, mert elnöktársa, a főgondnok, káli Nagy Elek, egy fényes és gyakorlott kormányzó tehetség, ki amikor ő püspök lett, már tíz évig vitte az egyház legfőbb igazgatását, vitte erős kézzel, páratlan tapintatossággal és sikertől áldva, az egyház hajóját vésztől megóva.”²⁴

Ami a tanárkodást illeti, a theológián kellett tanítania, hetenként néhány órát. Tanít dogmatikát és morális theológiát, de leginkább a gyakorlati lelkipásztorkodás körébe eső disciplinákat: homiletikát, liturgikát, cura pastoralist.

Éppen így könnyebb volt a mainál az ujságírás akkori kényelmes, patriarchális módja. Fiatalkorában egy évig volt segédszerkesztője a *Nemzeti Társalkodó*-nak, az *Erdélyi Híradó* heti mellékletének. Dolgozott az *Erdélyi Híradó*-ba, a Brassai *Vasárnapi Ujság*-ába s később a *Kolozsvári Közöny*-be. Nagy Lajos és Jakab Elek 1861-ben megalapítván a ma is élő s mindig magas színvonalon álló *Keresztény Magvető*-t, Kriza nevére és népszerűségére szükségük volt. A tervezetésben, alapításban és a két első évfolyam szerkesztésében részt vett, sőt nevet is ő adott a folyóiratnak, anélkül, hogy fárasztóbb munkásságot kellett volna kifejtene.

Anyagi viszonyai sem voltak túlságosan nyomorúságosak. Tisztességes szegénységben élt s nem küzdött nagy anyagi bajokkal. A papi fizetés csekély volt, az igaz, hanem hozzájárult a fél tanári fizetés.

Csekély lehetett a stola is. De ne feledjük, hogy egész az 1894. XXXI. törvénycikk életbeléptéig a válóperekből igen tekintélyes jövedelem esett nemcsak a püspökre, papra, hanem az egyházi törvényszéknek legkisebb póttagjára is. E mellett voltak kosztos diákok. Kriza egyik tanítványa, a szintén költő-pap, Rédiger Géza, maga is nála kosztolt s nagy szeretettel s háládatossággal írja le az ő nemesítő körében töltött esztendeit.²⁵ Falusi papok leányaikat is ilyen házakba küldték. Rendszeres leánynevelő intézetek híján azok ilyen házaknál nyerték végső kiképeztetésüket, egyszersmind a házi dolgokban nagy segítségére voltak az asszonynak. Szász Károly emlékbeszédében kedves példákat olvashatni e viszonyra nézve. Krizának még egy kis vagyonkája akadt: a Lőrincz-utcai szép kert, a békási gyümölcsös, a kőmáli szőlő. A Békásban most is mutogatják azt az orgonabokroktól (mint Erdélyben mondják: borostyánbokroktól) körülvevő kőpadot, a költő kedves helyét, ahol olyan szívesen mélézött, merengett.²⁶ Mindez nem cáfolata, csupán némi enyhítése kíván lenni az idézett s szelvényben elterjedt panaszoknak.

Családi élete a legboldogabb volt, amilyen csak képzelhető. Feleségéről Ferencz József, Kriza utóda a püspöki székhelyben, azt írja költőnk nekrológiájában: „A test és lélek kitűnő előnyeivel mély erkölcsi és vallásos érzést, a szív és kedély érzelmegazdagságával ritka életügyességet s finom tapintatot egyesítő művelt hölgy. A kolozsvári unitárius egyháznak olyan papja, papnéja és papi háztartása volt, hová mindenki vonzódott. A papnét a tanuló ifjúság az evangéliumi szent asszonyok kegyességéhez hasonló ezer jótéteményéért anyjának nevezte.”²⁷

Négy gyermekök született: Gyula, Kálmán, Irma, Lenke. Irma tízhónapos korában elhalt. Így három gyermeket neveltek fel. Mind a három pél-

dás jó gyermek volt. Fiait elküldötte Beszterczére, német szóra, de különben otthon nevelhette, taníttathatta. Családi életében csak egy nagy csapás érte. Kálmán fia már 27 éves (sz. 1846. nov. 14.) s kir. törvényszéki jegyző volt. Egy mulatság alkalmával a Redout emeleti folyosójának alacsony, rozoga rácsán keresztül esett s összezúzta magát. (1873. dec. 15.) A gyászeset rendkívül lesújtotta Krizát. De erre is adott vigasztalást a sors. Leányát Lenkét (sz. 1856. júl. 9., megh. 1890. júl. 25.) 1874. végén, épen János napján jegyezte el Kovács János tanár. 1875. január 13-án keltezett levelében azt írja Jakab Eleknek: „Adott az Isten, a könyörület atyja, egy más fiút elveszett fiúnk helyébe s ez által némileg ujjá született jövő iránti reményem is, melynek csillaga oly vigasztalan sötétbe hanyatlott volt le.”²⁸ E pár esküvőjét azonban (1875. aug. 21.) már nem érte meg.

Írói munkásságát kezdettől fogva mindenütt elismeréssel fogadták. Első zsengeit már az *Athenaeum* közölte.²⁹ A *Remény* című zsebkönyv 1839-ki évfolyamában tömegestül jelennek meg versei. A kötetet Schedel (Toldy) Ferenc ismerteti a *Figyelmező*-ben (17. sz.) s azt mondja: „Kitünik minden társai felett Kriza János, seregével különnemű, igen szerencsés dolgozatoknak, leginkább a népdal- és lírai epigrammában.” A *fiú* című költeményéről így szól: „Mily idilli festése a gyermeki kornak! kedélyes hang, takaros beszéd. Egyike kétségkívül legszebb dalainknak.” (Ő huzza alá a legszebbet!) Az *Erdővidék az én hazám* és *Erzsi, hozzám begyes vagy* kezdetű népdalokról így szól: „Amabban az a havasvilági egyszerű, neki búsul elhatározottság, itt a szegény fiú sértett büszkesége s a felébredt dac délceg kinyomása, egyformán költői és való.” Közli, epigrammáin kívül, a Hugo Viktorból fordított *A fiú* című költeményt. (Török vonul át...)

s azt mondja: „Mutatja, mennyire van e költőnek hatalmában nyelvünk s egy ily tömött költeményt mennyi könnyűséggel és szépséggel tud újra alkotni.”

A *Remény* 1840-iki, második évfolyamának bírálatában már jobban takarékoskodik ugyan a dicséretekkel s azt mondja, hogy epigrammaiban a többnyire nehézkes és darabos előadás mellett kevesebb szellemet és élt találunk. De hozzá teszi: „Szép a *Székelykő* alatt című éneke, a helyzet költői felfogásával s érzelemmélységével; a *Hála-érzelem* himnuszi emelkedésével; két népdala is az ismeretes modorban.”³⁰

Alig indult el útján, Toldy és Vörösmarty ajánlatára az Akadémia 1841. szept. 5-én tartott ülésében I. tagjává választotta, ugyanakkor, mikor Hunfalvy Pált, Henszlmann, Trefortot is.³¹ Amint a *Vadrózsák* 1863-ban megjelentek, a munkásságát nemrég újra megkezdett Kisfaludy-Társaság szintén tagjai sorába iktatja, mint dalköltőt és dalgyűjtőt, Egressy Gáborral egyidejűleg.³² Az Akadémia a Sámuel-díjjal jutalmazta a *Vadrózsák*-ban megjelent *Néhány szó a székely nyelvjárásokról* című nyelvészeti értekezését. S már gondolkoznak a *Vadrózsák* második kötetének kiadásáról és 1865-ben remény van, hogy az Akadémia a vállalkozást segíve. A nyelvtudományi bizottság ajánlatára megvesz a *Vadrózsák*-ból 60 példányt, hogy azokat részint külföldi népköltészeti tárgyakkal foglalkozó tudósoknak, részint belföldi gyűjtőknek ajándékozhasssa. Folytonosan elismerő, biztató, hívó hangok, társulatoknál, sajtóban a nagyközönség körében.

Pályáján is tanulmányai bevégezése után rögtön állást kap, még pedig a legjobb állást, a kolozsvári papságot s a legmagasabbra emelkedik, ami itt elérhető, a püspöki méltóságra.

Gazdagabb munkásságban leginkább bete-

geskedése akadályozta. Járogatott fürdőkre; volt pl. Előpatakon, Kovásznán, Korondon. De ez sem volt végzetes, állandó, nyugozó baj.

Ennyi biztatás és elismerés mellett is kevésbé eleven írói munkásságának más, bensőbb okai voltak. T. i. kényelmes természete az írásra s hogy inkább szerette élvezni, mint megdalolni a költői hangulatokat. Kellott volna melléje egy eleven temperamentumu, merészebb, biztató szellem, amilyen volt ifjúsága idején Szentiváni Mihály, ez a jeles dalköltő, akinek pl. *Marosszéki piros páris*, illetőleg *Bekecs alatt Nyárádtère* kezdetű dala ma is közkedveltségű, általánosan ismeretes, aki figyelemreméltó novelláírónak és elsőrendű publicistának indult.³³ Krizának benső, igaz barátja volt. Halála után Kriza Kemény Zsigmonddal ki is akarta adni Szentiváni összes műveit, de részvégtlenség miatt csak az elbeszéléseket tartalmazó első kötet jelent meg.³⁴ Amíg ő élt, Kriza ugyancsak szorgalmasan dolgozott. A *Remény* I. kötetében, Toldy szerint, a versek egész seregével jelent meg. Pedig jóval többet írt a kötetbe, mint amennyit Toldy láthatott, mert épen azért, hogy ne szurjon szemet ez a nagy bőség, még kilenc álnevet és jegyet használ és névtelenül is ír. Ezek: Ajtavári (*Ivásnál, A csillagokhoz, Bálványosvár, A bokréta*), K. J. (*A policáj*), T. (*Panasz, Könnyek*), T. J. (*A rózsza és a sír*), Taraczkai (*Juhászfi, Amióta szeretek, Dentumoger, Kakukdal, Kisleány*), Taraczk Iván (*Álmodás, A remete, Muzsa, Dél, A románcíró*), Tündefi (*Vajki büszke ez a legény, Éji napok, Beh vigan jár a kaszám, Az én sírom*), Vadormi (*Csipkebokr, galagonya, Az ó- és újhon, Ész és kincs, Ég az avar a tetőn*), . . . Z. (*Lerontott várfal, Ifjú Napoleon, Pórfiú*). Névtelenül jelenik meg tőle ottan: *A magyar vitéz, Egy rózsatőhöz, Emma, Kikötés, A sóhaj*. Tehát ebben a kötetben Krizának

saját neve alatt 79 apró dolgozata, névtelenül s álneven 34, összesen 113 lát napvilágot. Szentiváni 1842. dec. 10-én meghalt. Kriza összegyűjtött költeményei közt 188 vers van. Ebből Szentiváni haláláig megjelent 149. S a többiből is csak két eredeti költemény s a Milton-töredékek vannak 1849. utáni időből jelölve az összes költeményekben. Ugy, hogy azután már alig dolgozott valamit, azt is jobbára külső kényszerből. Még az *Erdélyi Házi Segéd* című naptárba is (1840. 1841.) a *Remény* II. és III. kötetéből vannak átvéve közlemények Krizától. Később a *Kolozsvári Album*-ban (1862.), amelyet báró Bánffy Dezső, Deák Farkas és Réthi Lajos szerkesztettek, Taraczkai aláírással két költeménye jelent meg: *Haj te szép virágfüzér* és *A távozóhoz*. A szerkesztők csillag alatt megjegyzik: Régibb időben jól ismert és nagyon kedves költő. Ezek is 1849. előtről valók. (Lehetnek 1843. előtről is!)

Némileg újra munkára pezsdült Gáspár János hatására, aki nevelőül Kolozsvárra került a Zeyk-családhoz. Gáspár szintén azok közé az erdélyi írók közé tartozik, akiket nem ismernek, nem méltattak még kellőleg. A gyermek- és tankönyvirodalmi terén jelentős érdemei vannak. *Csemegék* című könyve 1848-ban jelent meg, még csak 71 lapon. De már a II. kiadás 1854-ben 212 oldalas, a III. 1864-ben 314. Ugyancsak 1848-ban jelent meg népiskolai olvasókönyvének első kiadása, melyet Kovácsi Antal unitárius kollegiumi tanárral közösen szerkesztett. Az volt vezérgondolata, hogy a gyermekek könyveibe, be kell vinni a néphagyományokból mindent, ami oda illő: versikéket, mondókákat, játékokat, szóhabarlatot, találós mesét, közmondást, tréfát, mesét stb. Aztán a magyar írók meglévő s ide vágó dolgozatait kell felhasználni, de egyszerűsmind buzdítani az őket, hogy írjanak a gyermekek számára. S mivel, kivált kezdetben, nem mellőzhet-

jük a külföldet, jeles, elismert külföldi íróknak gyermekek számára készült műveit fordítsák a mi jeles, hivatott költőink. Főként a Nagy Lajos gyűjteményét használta fel, de a Krizáét is. Különösen pedig Krizára esett, hogy fordítson Rückertből. Így készült el: *A nyughatatlan gyermek, Rege a kis fáról, Az elsétált fácska*, amelyeket gyermekkorunkban könyv nélkül tudtunk s tán tudunk ma is.

Jöttek aztán az izgalmas napok, majd az elnyomatás, elcsüggedés szomorú korszaka. Képzeltetni, miként hatottak ezek az állapotok Krizára, aki már 1845-ben, mikor még az egész világ tele volt reménnyel, csüggedten szól. Medgyes Lajosnak *Búcsú a költészettől* című versére, melyben ez eleven, izzó lelkű embernél csak pillanatnyi elkeseredés jelenik meg, Kriza azt írja (1845. júl. 31.): „Bár személyesen mondhatnám önnek, mily meglepetve érzetem hatását ama költeményének. A búcsúmondásnak lehetőségét hittem, mert lám, magam is legalább hallgatólag, megtettem azon búcsút.” Máskor (1845. aug. 25.) nyüglődéseit panaszolva, mondja: „Így élek és tengek már sok idő óta s ha a hideg való nem fagylalta le még tollaim mindenikét, de már röpködni képtelen vagyok. Ideálaim elvesztették minden varázsukat s a közéletnek, a háznak, a társaságnak egy *baj terhelt szelid állata* lettem. Képzelteti, mennyire távol már eszemágától is az irodalmi sürgölődés.”³⁵

Azonban épen az ötvenes évek végén két mozgékony szellemű író hatása alá kerül. Jakab Elek és rövid kolozsvári tanársága idején Gyulai Pál, erősen sarkalják, hogy adja ki a *Vadrózsák*-at. Ugyanis Kriza, Gyulai szerint még 1843. elején, Sebestyén Gyula szerint már 1842-ben, előfizetési felhívást (aláírási ívet) bocsátott ki a *Vadrózsák*-ra.³⁶ Az *Erdélyi Hiradó*-ban pedig 1844-ben jelenti (jan. 30.), hogy a *Vadrózsák*-at 7–8 ívnyi terjedelemben

közelebből sajtó alá adja s kéri egyszersmind a közönséget további gyűjtésre. De abban maradt. Amikor Gyulai az ujonnan alakult Erdélyi Múzeum Egyesület első ülésén (1860.) felolvasta *Adalék népköltészetünkhöz* című tanulmányát, amelyben épen népballadákban való szegénységükről panaszkodik,³⁷ Kriza lelke új lángra gyúlt. Barátait munkára szólítja, gyűjteményét bővíti, kiegészíti s főleg Jakab Elek és Gyulai közbenjárására a kiadás költségére Mikó Imre gróf is felajánlván ötszáz forintot, 1863-ban a *Vadrózsák* megjelentek.

Azonban mindamellett, hogy Kriza maga nem volt nagy munkásságú író, igen tudott másokat nemcsak irányítani, hanem lelkesíteni, munkára ösztökélni is. Hálás dolgot művelne, aki munkásságának ezt az irányát megrajzolná.

Különben nem az a főkérdés, mennyit írt Kriza s mit írhatott volna még nagyobb energiával. Munkássága így, amint van, értékes, becses.

Költeményeit, halála után a Kisfaludy-Társaság gyűjtötte össze s adta ki, 1893-ban. Szász Károly szerint még a költő életében elhatározta a Társaság e versek kiadását. S Toldy és mások sürgetésére Kriza el is szánta rá magát.³⁸ Kriza veje, Kovács János gyűjtötte össze. Birálatra Gyulainak és Szász Károlynak adták ki. Gyulai 1893. május 30-án kelt jelentésében, melyhez Szász Károly mindenben hozzájárult, melegen ajánlja. Egyszersmind ajánlkozik a rendezésre s hogy átengedi a kötet bevezetéséül Krizáról mondott emlékbeszédét. Nem tudom, a versek összegyűjtőjével szemben miben állott e rendezés; a könyv erről nem ad számot. Így a versek eredeti kiadásbeli szövegén helyelközzel stiláris módosítások vannak; nem tudhatni, ezek a költő vagy a kiadók részéről történtek-e? A költemények három csoportba vannak osztva, így: 1835–1839, 1840–1849, 1849–1874. Ez utóbbi-

ban két eredeti költemény s fordítási töredékek Milton műveiből. A II. csoportnak majdnem minden darabja az 1840—1842. időből való. Alig érthető, miért kellett a határt 1849-ig kitolni s nem inkább azt a pár verset a III. csoportba sorozni. Mindezeket egy esetleges második kiadás segíthet. De lesz még Krizának kiadatlan, vagy ide fel nem vett költeménye is.³⁹ Kovács János gyakran emlegette, hogy Kriza kedvvel s rendszeren olvasta az angol revüket. Ha nagyon megtetszett neki valami, azon melegiben le is fordította. Néha nem értett meg egy-egy kifejezést. Kovács megmagyarázta s mindjárt csodálatos nyelvérzéssel megtalálta rá a legjellemzőbb magyar szót. Alighanem maradt fenn ezekből valami.

Kriza költői érdeme, költői munkásságának értéke, azt hiszem, meg van már állapítva, amin keveset módosíthat a jövő. Szász Károly, Gyulai jelezték, hogy ő mintegy két kornak mesgyéjén áll. Egyfelől a régibb költészet hatása alatt ír, másfelől úttörője a valódi népies nemzeti irányynak. Korábbi költeményei közt van sonett (*A száműzött*), sapphói vers (*Az árva*), sőt leoninus epigramma is (*Országos magvetés*), ami nem csoda. Hisz Kriza évekig tanult Toroczkón, amelynek szomszédságában lakott az újtordai Gyöngyösi János, kinek leoninusait Erdélyszerte ismerték. Egy kapufelirata annyira elterjedt, hogy a Kisfaludy-Társaság népköltési gyűjteményébe is már mint népi termék került belé.⁴⁰ Jakab Elek említi, hogy Kriza korán kezdett verselni. Székelykeresztúron a poétika-osztályban már javában s közli egy e korabeli latin, meg egy magyar leoninusát. Ő írta a végzett tanulók nevében a szokásos búcsúéneket is.⁴¹

Főként Bajzának s még inkább Garaynak hatása alatt állott. Nem olyan szentimentális, derűsebb, játszibb Bajzánál. Van bár egy-egy afféle

érezgős, ábrándos dala, pl. *A sóhaj*, *A könnyek*, *A távozóhoz*. Dalait bizonyos melegség és főleg ötletesség jellemzi. Sőt ezekben is meg-megcsillan epigrammás gúnyja, élce. A nyelvújítás hive szól belőle, mikor azokkal gúnyolódik, akik ellene vannak a szórövidítéseknek. (*Ó- és Újjon.*) Máskor az unió mellett tör lándzsát. (*Az árva.*) Vagy mosolyog a szép fogadkozásokon, amelyeket meg nem tartanak. (*Kakukdal.*) A *Hálaérzelem* helyzet-dal, amelyben a pórfiú hazaszeretete nyilatkozik; bár ő maga törvényen kívül álló, hontalan, de bizik erős hittel, hogy eljő a szabadság napja. A jobbagység felszabadításának érdekét szolgálja az egész, melegséggel megírt kis költemény. A *honn kesergő leány*-ban is bánkódik a leány, mert csatában a kedvese, aki bár jobb szeretné vasával a földet szántani, de kész harcra kelni is a honért. Más helyütt virágfüzérrel várja a leány kedvesét a csatából, hogy ezzel ékesítse, vagy, ha nem tér meg, a maga sirjára tüzzék. (*Hej te szép virágfüzér.*) Különben hol epedő, mélabús, hol játszi szerelmi dalok ezek. (*Kártérítés*, *A csillagokhoz*, *Vágy*, *Álmodás*, *Egy rózsatőhöz*, *Boldog*, *Ha ez meg amaz volnék.*) Talán legszebb a már Toldy megdicsérte idillikus kép: *A fiú*.

Kriza költői lelkéhez jól illenek az epigrammák. Jakab Elek feljegyezte, hogy már Toroczkón kezébe kerültek s kedves olvasmányai voltak: a biblia, a *Hármas história* s Gessner idilljei, Kazinczy fordításában. Sokszor mondta, hogy rá Kazinczy gyakorolta a legnagyobb hatást.⁴² Kazinczy különösen az epigrammában volt mestere. Gyulai azt mondja: „Epigrammköltészete gazdag ötlet — és érzelemben; gúnyjával találóan ostorozza a jelen ferdeségeit s lelkesedve borong a mult nagy emlékein, de nem közelíti meg sem Kazinczy szellemességét és csinját, sem Vörösmarty mély felindulását és formatökélyét.”

Vannak köztök szerelmet zengő lírai epigrammák. (*Éji napok, A kegyes, A legszebb, Kikötés, Csillagaim, Ajándék, Áldozat, A mély bú, Szép könyvek, Óhajlás*). Máskor életbölcseési maximákat fejez ki szellemesen. Hogy pl. az ifjú mindent szépnek lát, az öreg mindent sivárnak. (*Két szélső.*) Tünni, ha Isten ostromoz, erény; ha embertől jön, szégyen. (*Erény.*)

Vagy dicsőíti a költészetet (*Poéta*), meghatározza az epigrammát. (*Az epigramma.*)

Gúnyol általános bajokat, félszepségeket. Hogy ki ne szurjátok, mennyben hagyá szemét az igazság. (*Igazság szobra.*)

Van amolyan rendeletre készült epigrammaciklusa is, mint amilyen: *A 12 égi jegy mértékletességet prédikál*. T. i. Nagy Ferenc tanár a múlt század negyvenes éveiben nagyban buzgólkodott mértékletességi egyletek alapításán. *Mentor* címen évkönyvet is adott ki. Ennek 1842-iki kötetébe írta Kriza, Nagy Ferenc kértére, ez epigrammákat, mind a 12 hónaphoz mértékletességet hirdető verseket zengvén.

Legtöbb epigrammájának írására azonban vagy a közélet, irodalom valamely jeles bajnoka, vagy valamely kor-kérdés ihleti. Egy pár idegen alak is, pl. Napoleon, Channing, Milton. De főleg a hazaiak lelkesítik. A tudós Benkő József (*Benkő sírjánál Középajtán, Benkő sírja Középajtán*), Jósika Miklós, aki varázsvesszejével a regék üde, dús forrását fakasztotta szikláinkból (*B. Jósika Miklós-hoz*); Kazinczy (*Kazinczy sírjánál*); Kölcsey, a nemzeti bánat költője, a nemzeti jogok védelmezője (*Kölcsey, a népszónok*). Cserhalom láttára az ősi dicsőséggel egyetemben Vörösmarty dicsőségét zengi (*Cserhalom*). Egész hévvel üdvözli Lendvayné művészetét (*Lendvaynéhez*). Megemlékszik az idegen földben porló, de mindig haza sirt Rákócziról (*Rákóczi sírja*). Főként Széchenyi az eszménye. Az

erdélyieknél, akik történelmi fejlődésüknél, helyzetüknél fogva óvatosabbak, mérsékeltebbek, konzervatívabbak, általában Széchenyi tett legnagyobb hatást. Kriza Széchenyi, majd Deák Ferenc eszméinek volt tántoríthatatlan híve. Epigrammájában Széchenyit mint látnokot, mint politikai vezért ünnepli (*Széchenyi*). Wesselényiben az árvizi hajóst látja. (*Az evező.*)

Gúnyolja ferde szokásainkat. Ha nem vagyunk is hősök, egyre hősök nevére kereszteljük gyermekeinket (*A mai hős nevek*). S bár nagyságaink nem igen vannak, van helyébe teméntelen nagyságosunk (*Honi nagyság*). Izgat a jobbagység felszabadítása érdekében (*Zsellér sírfáján, Pórfiú, Urbér*). Az unióért lelkesedik (*Egyesülés, Egység*). Ünnepli a hajózást (*Zrinyi*) s gondol az erdélyi folyók hajózhatóvá tételére is. (*Erdély.*)

Erősen hitt a hún-székely származásban s természetesen a hún-magyar testvériségben. A *Vadrózsák*-ban is gondosan feljegyezgetett minden apróságot, ami erre vonatkozólag keze ügyébe került: hogy székely szülte a magyart, hogy a dal szerint: Attila volt az én apám. Majd közli a Rékára, Budvárra vonatkozó hagyományt. Ehhez a felfogáshoz szenvedélyesen ragaszkodott. Erről szól *Székelynép* című epigrammája.

Attila népe vagy-e; nem akarták hinni; pecsétes
Hű levelet ha mutatsz, mondtanak, hinni fogunk.
Hallgattál, székely! de vitézlő fegyvered írta
Véres krónikaként; Attila népe vagyok.

A költő unokaöccse, Kriza Sándor, aki egészen addig, amíg a tanítóképzőbe ment, püspök bátyjánál nevededett, mondja, hogy költőnk ezt a versét gyakran idézgette. Mindnyájan könyv nélkül tudták. Ézzel lelkesítette őket.

Azok a költeményei, amelyek legbensőbb egyéni érzelmeit festik, már a népiesség hatására

készültek s melegségükkel, egyszerű közvetlenségükkel hatnak. Gyermekkora szép emlékei közt járva újólá, festi a természet szépségeit, a szabad, mélyen vallásos, hű, jámbor, vendégszerető népet a maga nyájas, tiszta családi körében s fájón gondol reá, hogy újra itt kell hagynia e kedves vidéket (*Székelykő alatt*). A *vén körtefa* című szép költeményében szülőföldére tér a férfiú, hol gyermeksege boldog emlékei lengik körül. Tört reményekkel, csüggedten áll ma itt. Végzete tova űzi. Holott bölcsője ringott, sírja ott nem lehet.

Legértékesebbnek tartják azonban kezdettől fogva Kriza népdalait, amelyeknek nemcsak alakjuk, hangjuk, nyelvük népies, hanem a költő jól ismerte s kifejezte a nép eszejárását, gondolkozása módját, egész kedélyvilágát. Maga a költő felvette a *Vadrózsák*-ba az *Ivásnál* címűt is, bár ez kevésbé népdal, inkább Garay modorában készült áldomás. De bájosak szerelmi dalai. Amint a legény kötődik, hogy nincs szép leány a faluban; gyerünk tovább, hátha amott akadunk ilyenre. (*Csipkebokor, galagonya*.) Bezzeg egy másik dicséri a falubeli kék szemeket, amelyekben elvész a lelke (*Az én sírom*). Vagy ahol a leány hánytorgatja, hogy szép, de rátartó, büszke ez a legény, csak zsindelyes házba járó, csak viganós szeretőt tart. Hát rajta! Kell is neki! Az ő Gyurkája nem szeret mást, csak ilyen maga formáju rokolyást (*Vajki büszke ez a legény*). A féltékeny szerelmes a kapuzábét vallatja: Ki jár itten ki s be? (*Valld meg nekem*). Mikor a faluból távozó szegény árva búcsúzik kedvesétől, megható, hangulatos kép. (*Árva vagyok*.) S bájos dolog, mikor a szerelmes fiú kedvese szépségét dicséri (*Az én szélem Háromszék*). Főleg pedig szép az általánosan ismert *Az én vágyam* című, amelynek első versszakát rendszeren elhagyják, csak a második versszaknál kezdik da-

olni: A kis leány kertjébe . . . Így görgette ki a nép a maga számára.

Gyulai szépen és igazán mondja: „Naiv érzelmesség és szelid humor bájosan váltakoznak e dalokban, hanem a heves szenvedély sehol sem hallatja hangját. Mintha a költő kerülné, vagy nem volna ereje hozzá. Azonban ehelyett, mintegy kárpótlásul, a kedves érzelmességnek néha meglepő szépségeit vesszük.”

Van Krizának egy dala, amelyben a leány epekedését rajzolja katona kedvese után (*Ki jó amott*). De legszebb három voltaképeni katona-dala. Gyulai így ír róluk: „A költői mozzanatokban gazdag határőrségi élet néhány szép dalra lelkesítette Krizát s valóban e dalok a határőrség egyetlen emlékei költészetünkben. Egyik dalban a székely határőrök búcsúját rajzolja, midőn Ferenc császár a franciák ellen indítja őket. Mély felindulás ömlik el e dalon.”⁴³ Egy másik dalában földjét szántva, éneklí a határőr:

Nyilj mélyebben, te barázda,
Patakként toly könnyem árja,
Apámat háború,
Anyámat sok gond, bú,
Szegényt elragadta.

Holnap indul a legénység
Kommandóba, nincsen mentség!
Zöld erdő zúgását,
Vadgalamb szólását
Majd meghallom esmé.⁴⁴

Egy harmadik dal, amely talán legkitünőbb, vagdalt székely katona álmadozása, amint idegen földön, egy fa árnyékában hazájára gondol.⁴⁵

Van még Krizának két népies hangú és fel-fogású költeménye. Az egyik: *Lovát keresi, rajta ül*. Kedélyes bölcselkedéssel telt szatíra, mely egy népies naptárban jelent meg először.⁴⁶ A másik:

Ének az elvetett magról, az elvetett, csirázó magról, zsendülő vetésről, sarló alá kerülő érett kalászról, melyet vidám énekszóval, elégedetten hálás szívvel arat le a magyar nép.

A Kriza-emléktábla leleplezése alkalmával Gyulai Pál a Kisfaludy Társaság nevében üdvözlét küldvén, ott is azt mondja, hogy Kriza, mint költő új hűrt pendített meg a magyar költészetben, a székely nép örömei és fájdalmai húrját.⁴⁷

Mikor Kriza versei a Kisfaludy Társaság kiadásában megjelentek, a *Budapesti Szemle* I. a. jegyű ismertetője is azt írta: „A Kisfaludy Társaság e kötettel nagyon érdekes olvasmányt adott azok kezébe, kik nemcsak a legújabb, a legdivatosabb ízlést keresik, hanem igazán érzékük van a költészet iránt. Mintha egy csendes hegyi táj napsugarába menekülnénk, mikor a kötet egyes szebb darabjait olvassuk. E költeményeknél ma már az irodalomtörténeti érték mindenestre nagyobb, mint a költői. De Kriza adott olyant is, amit mástól nem tanult; értjük székely dalait. Ilyent más költőknél nem találunk. Amily egyszerűek, igénytelenek, oly becsesek. Székelyország levegője él bennök s a népiesnek igénytelen bája úgy ömlik el rajtuk, mint hullámozó kalászon a napsugár. Van így e kötetben 10–15 dal, amely mindig becsesebb lesz, minél régibbé válik s elmondhatjuk, hogy csonka az a magyar anthologia, melyben helyet nem foglalnak.”⁴⁸

Szász Károly is (—á—r), mindjárt a költő halála után azt írja a *Vasárnapi Ujságban* közölt (arcképes) életrajzában, hogy azon a kevésen, amit írt, egy nemes lélek amily szeretetreméltó, épp oly határozott költői egyéniség, a mély és igaz érzés s a nagy példányokon finomult nemes ízlés felismerhetetlen bélyege van.⁴⁹

Mikor pedig a költemények megjelentek,

ugyanaz az ujság irodalmi rovatában azt mondja, hogy költeményei közt van elég olyan, mely örökké szép marad s néhány szerelmi dala s azok az erős-melancholiával telt dalok, melyekben a székely szabadságot siratja, szívünket ma is megkapják.⁵⁰

Az *Egyetértés* pedig az emléktábla leleplezése alkalmából, kivonatolván Szász Károly akadémiai emlékbeszédét, Krizát mint a *Vadrózsák* gyűjtőjét méltányolja. Verseit jóindulatú szárnypróbálgatásoknak nevezi, de a végén mégis azt mondja, hogy Kriza, mint eredeti költő is, nem jelentéktelen helyet érdemelt ki irodalmunkban.⁵¹

Az *Élet* is egy pár sorban ismertetvén a megjelent költeménykötetet, kicsinylőleg mondja, hogy Kriza költeményei közepesek. De hozzáteszi: „Néhány katonadal és egy pár bájos szerelmi költemény kivételével, melyek népies termékeink legjavához sorolhatók.”⁵²

S érdekes, hogy Kriza, ez üde, népies költeményeket Petőfi előtt írta. Nemcsak ő, egész csoport fiatal erdélyi író volt ez idétt, kik a nép körében élve, a népet ismerve, népdalokat írtak. Akadtak köztük tehetségesek is, mint pl. a már említett Szentivánin kívül Gálfi Sándor, Tiboldi István. Névről nem ismeri őket az irodalom, aminthogy az erdélyi magyarság irodalmi munkásságának, irodalmi törekvéseinek, sikereinek ismerete mind maig felettébb hiányos. Pedig ennek a sajátságos, különleges földrajzi, etnographiai és jogi, politikai viszonyok közt élt, fejlődött földterületnek mégis csak megvolt és megvan a maga jellegzetes története. Igaza van Ferenczi Zoltánnak, mikor azt mondja: „Erdély fontossága sem a történelemben, sem a magyar művelődés terjesztésében nincs eléggé méltányolva. Erdély nagy kezdeményezésekkel örököltette meg hatásait a magyar nép fejlődésében; sőt egyetemes emberi eszmék is megérttek benne, aminő

pl. a vallásszabadság eszméje. Itt van kezdete a magyar és nemzeti keresztény művelődésnek. Itt vannak az első nyomdák, protestáns tanintézetek, irodalmi központok. Idevaló az első magyar nyelven író filozófus, ki nemzeti művelődésért rajong és áldoz; az első eposzíró, ki lánggra gyújtja Vörösmarty lelkét; az első nyelvművelő társaság; az első regényíró, ki e műfajt a nemzeti irodalomba és életbe beoltja. Sőt a nemzeties-népies költészet lelke is legelőször igazi tisztaságában erdélyi székely költők lelkét ihlette meg.⁵³

Kriza fordított a németek közül Schillerből, Rückertből, Heineből s névtelenektől. A franciák közül fordított Lamartineből, Hugó Victortól. Ugylátszik, egy időben német fordításokból komolyan olvasgatta az orosz költőket, népdalokat. Ismerem két novellafordítását is: *A cserkeszleány* (orosz novella) és *Horodenszky Konstantin* (kozákregé).⁵⁴ Az angolok közül: Burns, Wordsworth, Milton után.

Gyulai azt mondja: „Mint műfordító, éppen nem taposott nyomokon jár, sőt mintegy tiltakozni látszik Kazinczy műfordítási elmélete és gyakorlata ellen. Nem azoknak fordít, akik inkább csak összehasonlítás végett olvassák a fordítást, hogy vajjon visszatükrözi-e az eredeti mindennemű sajátosságait, hanem azoknak, akik az eredetivel nem gondolva, élvezni akarják a művet. Nem igyekszik idegen szólásmódokat, fordulatokat ültetni át nyelvünkbe, megelégszik azzal, ha egészen magyarul, sőt magyarosan tolmácsolhatja az eredetit. Amit Hugo Victor, Lamartine, Heine, Rückert műveiből fordított, mind igen jeles; de legszebben fordította Wordsworth és Burns egy-egy dalát. Az *Arató leány* egyik legkitünőbb lírai fordításunk. Mintha a skót és székely költő szellemi rokonságban volnának egymással, mintha e két hegyi nép élete és költésze csak egymást másolná. Valóban alig volt va-

laki inkább arra hivatva, hogy Wordsworth és Burns költeményeit nyelvünkre fordítsa, mint Kriza.”

Az *Élet* bírálója is azt mondja: „Egy pár csinos fordítás is van a kötetben. Ezek között leggyöngébb a Milton-töredékek fordítása, világos bizonyosságául annak, hogy Krizának csak a népieshez volt érzéke és hajlama.”⁵⁵

E töredék-fordításokból bajos ilyesféle következtetést levonni. Aligha gondolt Kriza komolyan az egész *Elveszett paradicsom* lefordítására. Valószínűleg mások igyekeztek rábeszélni, hogy mint protestáns főpap is, legalkalmasabb volna e munka elvégzésére. Amit fordított, csak úgy hevenyészhetette. A költészethez is, mint minden művészethez, folytonosan gyakorlat kell. Ha valaki egy századnegyedig pihenteti a lantját, bizony gémberedett ujjakkal már nem pengetheti művészién. Ezt bizonyítja két kései eredeti verse is. Az *Emlékül* című alkalmi versike, a kolozsvári unitárius leányiskola javára rendezett ének- és zeneünnepély alkalmakor. A *Himnusz* az erdélyi unitárius egyház háromszázados évfordulójára (1868. május 31.) készült. Mindkettőn látszik, hogy költő írta, de a technikája bizonytalan, elmaradt. 1868-ban már nem így írtak.

Mindezek mellett, a közfelfogás szerint is, Krizának legnagyobb érdeme, legértékesebb munkája a *Vadrózsák* összegyűjtése és kiadása.⁵⁶ Egyik főerőssége, hogy pontos, hű kiejtéssel közöl mindent s híven minden ízében, amint a nép mondja. Maga írja: „Nagy gonddal voltam arra, hogy fül nem hallotta szót ne közöljek s amit közlök, lehetőleg szabatos értelmezéssel és saját vidéke hangkiejtése szerint adjam.” Így a nyelvészet számára megbízható adatokat nyújt. Mikor a *Magyar Nyelvőr* megindult, a szerkesztő felszólításában, hogyan gyűjtjük a néphagyományokat, követendő például ajánlja Kriza *Vadrózsáit*.

Gyűjtése nagy területre terjed ki. Közel *Udvarhelyszékről*, ahol is a Keresztur-fiszéki terület-ről gyűlt össze az anyag legnagyobb része s innen is főleg a Fehérnyikó mellékéről. A kisebb rész a Havasalja, Sóvidék és Homoród mellékéről való, mely utóbbi helyen a Keresztur-fiszéki hangkiejtés már a háromszékivel érintkezik. A háromszéki gyűjtés tulajdonképen csak Sepsiszékre és Erdővidéknek a Sepszhez közelebb eső egy pár helységére terjed. Marosszékről képviselve van a Nyárádmente, az Udvarhelyszékekkel szomszédos Sóvidék. Felveszen a szomszédos Mezőségről is két dalt, inkább csak mutatóba, az oltani tájszólás kedvéért. A néptől címen egy csoportba foglalja azokat a feljegyzéseket, amelyeket Erdély különböző vidékeiről kapott.

De felveszen *Ismeretlen szerzőktől* címen félnépi eredetű költeményeket is, amelyeken már érezhető az iskolás ember eszejárása. Szombatos énekeket is a szombatosok régi énekeskönyvéből. Végre ismert költők népies dalaiból.

Másfelől figyelme kiterjed a néphagyományoknak majdnem egész körére. Közöl dalokat, balladákat, gúnyverseket, házasító-dalokat a fonóból, párnástánc-dalt, regős éneket, gyermekjátékokat és mondókákat, öntöző versikét, tánc-szókat, találós meséket, szólásmódokat, közmondásokat, népies időszámítást; állatok hangutánzását, családneveket, állatok neveit. Végül népmeséket is közöl s egy becses tájszótárt.

S mindezekhez értékes jegyzetek járulnak. A kénosi regölésről Jakab Sándor ír tájékoztatót. Ezt az érdekes népszokást először Plander Ferenc ismerteti még 1838-ban Göcsejből. (*Tudományos Gyűjtemény*, VI. kötet.) Majd 1860-ban, Plander közleményéről mit sem tudva, Torkos Sándor Zalaegerszeg vidékéről (*Magyar Nyelvészet*). Hunfalvy Pál becses megjegyzéseket fűz hozzá, össze-

hasonlítva a kétféle szöveget. A harmadik közlő Kriza. Ezekből az apróságokból sarjadzott ki később Sebestyén Gyula nagybecsű terjedelmes munkája.⁵⁷

A tánc-szóknál Tiboldi István ír érdekes ismertetést a székely táncról és a csujogatásokról.

A népmeséknél maga Kriza beszél a folyvást élő népmese-költőkről s megjelöl egy pár friss keletű mesét, melyeknek szerzőit névleg is közli. Így, hogy *Csihán királyúr* költője Róka Tamás, *Megölő István*-é Puczok Geci bá s Fa Miska. Ez aztán Arany Lászlónak alkalmat adott értékes megjegyzésre, helyreigazításra. Kimutatja, hogy a *Megölő István* meséje megvan Merényinél is (*Duna-melléki népmesék*, II. 7. sz.). Sőt Tárkányi az *Életképek*-ben már 1847-ben feldolgozta. Alapeszméje pedig az ind mesékben is feltalálható. Fejtegeti, hogy mily kevésbé lehet bízni az ilyen népmese-készítők eredetiségében s általában érdekesen szól a mesevándorlásról.⁵⁸

A jelentéstani tekintetben nagybecsű *Tájszótár*-ban felhasználja Lőrincz Károly háromszéki s Imecs Jakab csiki, már megjelent közléseit s amennyire lehetett, az Erdővidékről származott Baróti Szabó Dávid *Kisdéd szótár*-át s az Akadémiának 1838-ban kiadott *Tájszótár*-át. Nagy segítségére volt két székely tanártársa: Pap Mózes és Marosi Gergely.

Nemcsak meg voltak munkatársai, mindenféle gyűjtő a diákok köréből is, de pl. Gálfi Sándor, Kiss Mihály, Nagy Lajos egész értékes gyűjteményüket átadták neki. Vannak, akik azt mondják, hogy Kriza nem annyira gyűjtője, csak szerkesztője volt a *Vadrózsák*-nak. Ez igazságtalan következtetésekre vezethet. Kriza gyűjtött. A gyűjtésben, feldolgozásban érdemes férfiak hathatósan segítettek. Hálásan meg is emlékezik róluk *v.évről-névre*. Sőt egyikről-másikról külön is följegyzi, hogy pl.

Kádár Kata (II.) Gálfi Sándor gyűjtése; *Bátori Boldizsár és Bodrogi Ferencné* a moldvai utazásról ismert Ürmösi Sándoré. De ő volt irányító szellem, övé a munkában az oroszánrészt; keze, lelke ott van minden soron. A *Vadrózsák* az ő nagy, elévülhetetlen érdeme. Annál inkább, mert Kriza úttörő volt e téren s ha idejében hozzá nem fog a munkához, sok becses adat elkallódott, örökre elveszett volna.

A gyűjteménynek nagy hatása volt. Erdélyi gyűjteményében éppen a székely népköltészet fellette szegényesen jelent meg, ami arra a következtetésre vezetett, hogy Erdély s a székelység kevésbé költői hajlamú. Krizában már Erdélyi előtt megfogant a gondolat, hogy gyűjtse a néphagyományokat. Kész gyűjteménye volt, amelyről az irodalom is tudomást vett már, mikor Erdélyi felhívása megjelent. Ő hát, aki ragaszkodott gyűjteménye önálló megjelenéséhez, nem küldte be a magáét. A többi erdélyi gyűjtő szintén Krizához csatlakozott. Így aztán nagy meglepetést okozott, mikor e meddőnek vélt világból egyszerre ilyen dús és értékes gyűjtemény jelent meg.

Különösen nagy feltűnést keltett a magyar népköltészetben egy, mondhatni új műfaj, a ballada felbuzgása. *Barcsai*-t már előbb közölte felfedezője, Nagy Lajos, a *Kolozsvári Közlöny*-ben (1858. 81. sz.) s Erdélyi nyomban egész fejtegetést írt róla a *Szépirodalmi Közlöny*-ben, egész elméletet alapítva rá.⁵⁹ Arany János a *Szépirodalmi Figyelő*-ben (1862.) szintén előre közöl szólásmondásokat és népdalokat. Gyulai Pál pedig ugyanott a *Bátori Boldizsár és Julia szép leány* című balladákat méltatja. A gyűjtemény megjelenése után Greguss Ágost bőven felhasználja e balladákat balladaelméletében.⁶⁰ Csengery Antal a *Pesti Napló*-ban ismerteti.

Pör is keletkezett nyomán. A románok el

akarták vitatni *Kömives Kelemenné*, majd *Molnár Anna* eredetiségét.⁶¹

E gyűjteménnyel, mint Jakab Elek helyesen megjegyzi, állandóan a székelyekre terelődik a figyelem.⁶² Mikor népies irányú költészetünk az epigonoknál annyira elsekélyesedett, akkor nyílik meg im ez üdítő, tiszta forrás. Azóta állandóan gazdag kincsesbánya, melyből folytonosan merítenek nyelvészek, ethnographusok, műbölcselők.

A nyelvészek mindjárt kezdetben örömmel kaptak rajta. Fogarasi János a *Vadrózsák* alapján is bizonyítja kedvelt elméletét, a hún-székely származást. De aztán feldolgozza az anyagot, jellemezni igyekező a székely nyelvjárást. Hivatkozik Kriza tanulmányára is, felhasználván azt, csak a szenvedő igékre vonatkozólag tér el némileg Krizától, valamint állást foglal az ellen az állítás ellen, mely a fog segédigének, mint jövőről szólónak a székely népnyelvben létezését tagadja.⁶³

Kriza berlini tartózkodása hatással volt arra, hogy a néphagyományokkal foglalkozzék, de inkább csak megerősíthette törekvéseiben s irányította. Megismerkedett a gyűjtés tudományos módszerével. Ez a gondolat már gyermekkorában leszűrődhetett lelkében. Maga mondja a *Vadrózsák* jegyzeteiben, hogy gyermekkori derék tanítója, Sebes Pál *Szívet gyönyörködtető világi énekek* címen minden tanítványával szokott egybefűzetni papíriveket, betanítva dallamaikat. Ezt a cantualist felhasználja a *Vadrózsák*-ban is.

Örvendetes, hogy e becses gyűjteményt a Kisfaludy-Társaság újra kiadta, Kriza arcképével, önéletrajzával, Gyulai Pálhoz írt leveleivel kibővítve s kritikai jegyzetekkel is ellátva. Sebestyén Gyula így ad számot e kiadásról: „A sok tekintetben hibás, de nagy és értékes irodalmi múlttal bíró első kiadás teljes egészét érinthetetlen kánon-

szövegnek tekintettük. Kegyeletes gonddal megőriztük a székely nyelv hangtani lejegyzését. Tudtuk, hogy az ilyen mértékű tájnyelviség már nagyon megnehezíti a népköltés egyszerű bájának érvényesülését. Amde tisztában voltunk azzal is, hogy a székelység e tökéletes nyelvemlékeit ma már nemcsak a nyelvtörténet, hanem a magyar nemzet kialakulásának és elhelyezkedésének legrégibb történelme is nélkülözhetetlen kútfejének tekinti. A székelyek eredetének kérdésében ugyanis éppen azoknak a finom tájnyelvi árnyalatoknak van döntő szerepük, amelyeket Kriza még a keveredési folyamat kezdődése előtt megfigyelt.⁶⁴

Vikár Béla összegyűjtötte a *Vadrózsák* dalait. Ezt is közkinccsé kellene tenni.

A *Vadrózsák* megjelenésekor a gyűjtemény első kötetnek volt jelölve. Olyan hírek terjedtek el, hogy a második kötet is kész, csak kiadóra vár. Meg is jelent lapokban egy-egy közlemény.⁶⁵ A *Fővárosi Lapok*-ban (1866. 17. sz.) egy cím nélkül közzétett ballada (*Ihon nevedik egy fekete felhő*), meg ennek Erdélyinél előforduló variánsa külföldi rokonságait részletesen tárgyalja Abafi Lajos.⁶⁶ A *Magyar Népköltési Gyűjtemény* új folyama I. kötetébe is (1872.) felvett Gyulai a Kriza gyűjtéséből két balladát és két mesét.

A *Magyar Nyelvőr* megindultakor e folyóiratnak szorgalmas munkatársa lett Kriza, apróságokat közölvén gyűjteményéből.⁶⁷ Kriza halála után is maradtak még a *Nyelvőr*-nél apróságok, amelyeket aztán közölgetett.⁶⁸

Egyik kolozsvári lap már 1873 elején ujságozza, hogy Kriza még abban az évben kiadja a *Vadrózsák* második kötetét.⁶⁹ S amint a költő meghal, Szász Károly (- á - r) a *Vasárnapi Ujság*-ban írt nekrolójában, a *Vadrózsák*-ról szólva, azt mondja: „A hasonló terjedelmű második kötetre is

össze van hordva az anyag. A kötet rendezésében s nyelvtani feldolgozásában is előre haladt már annyira, hogy munkája ez utolsó, érett gyümölcsének elveszésétől, bekövetkezett halála miatt, alig tarthatunk.” Emlékbeszédében pedig ugyancsak Szász Károly azt mondja 1875 végén, hogy az Akadémia még Kriza életében elhatározta a *Vadrózsák* második kötetének kiadását. Valóban Kriza a kiadás eszközlése végett az Akadémiához fordult, ahol a nyelvtudományi bizottság rögtön a kiadás mellett foglalt állást, de a kötet kéziratát nem tudta megkapni. Ezért az I. osztály 1875. jan. 18-iki ülésén elhatározzák, hogy a *Vadrózsák* II. kötete vétessék fel az akadémiai kiadványok közé s költségeit pótlólag iktassák be a költségvetésbe, egyben Krizát felszólítják gyűjteménye benyújtására. Ebben halála megakadályozta.⁷⁰

A néprajzzal és nyelvészettel foglalkozók nagy érdeklődéssel várták az új munkát. De az Akadémiához felérkezett kéziratok közt csak a *Vadrózsák* első kötetének sajtó alá rendezett eredeti példánya volt meg, azonkívül nagyobb, részint feldolgozatlanul, azon nyersen, avatatlan kezektől naivul feljegyzett, sok tekintetben értéktelen néphagyományok. Am ebből is ki lehetett választani egy csomót, melyet aztán, miután Benedek Elek irodalmi alakba öntötte, a Kisfaludy-Társaság *Népköltési Gyűjteményé*-nek III. kötetébe vettek fel, Gyulai Pál és Arany László nagybecsű jegyzeteivel. Így is jeles gyűjtemény; különösen a balladák és dalok. Kriza azt mondja a *Vadrózsák* előszavában, hogy a mondák, babonák, álmok, népszokások, ünnepélyek stb. a második kötetre maradnak, valamint a népmesékből is csak egy maroknyit közölhet, mintegy mutatóba. Mindezekből azonban nem kapunk egyebet (a balladákön és dalokon kívül), mint négy mesét (*Szerencsének szerencséje*, *A tejkút*, *A tálto* ki-

rályleány, *Mondjad hát: széna*), két helyi mondát egy Krisztus-mondát.

Apróságok (családnevek, helynevek, tájszók) ezután is jelentek meg a *Nyelvőr*-ben, mint a szerkesztő megjegyzi (XXVIII. 3.), a *Nyelvőr* régi kiadatlan kézírataiból s hozzáteszi: Krizának ezen adatai jobbára Kiss Mihály erdővidéki gyűjtő feljegyzéseiből valók.⁷¹

Ami a nyelvészetet illeti, Kriza nem volt szakszerű nyelvész, de érdemes és megbecsült munkássága van ezen a téren is. Az ő ereje abban állott, hogy jól ismerte a székely nyelvet, annak minden csínját-bínját. Gyűjteménye megbízható forrás a nyelvtudós számára. De ott van függetlenül Kriza értekezése is: *Néhány szó a székely nyelvjárásokról*. Ebben a székely nyelvterület felosztását illetően, Budenzzel szemben, aki az *es-es* (Háromszék, Csik, Gyergyó) és az *is-es* nyugoti (Marosszék, Udvarhelyszék) székely nyelvjárást különbözteti meg, az *ē-ző* háromszéki és az *ō-ző* keresztur-fiszéki nyelvjárást veszi fel. A többi vidék beszéde hol egyik, hol másik nyelvjárás jellegét hordja magán; vagy a két nyelvjárásnak nagyon is feltűnő egybe-
találkozását mutatja.

A legújabb nyelvtudomány is elismerően nyilatkozik róla. Horger Antal azt mondja, hogy udvarhelymegyei nyelvsajátságok közlésében igen gazdag Kriza tanulmánya s bár több elemi tévedése akad, de mihelyt nyelvtényekről, megfigyelésekről vagy ezek alapján való hozzávetésekről van szó, ma is megállja helyét.⁷²

Másfelől fontosak semasiológiai adatai. A *Vadrózsák*-hoz egész székely tájszótárt mellékel, hol az egyes szavak jelentésének megállapításában nagy körültekintéssel és biztossággal jár el. Később észrevételeket közöl az Akadémia kiadásában még 1838-ban megjelent *Magyar Tájszótár* több szé-

kely szavára.⁷³ Ilyen szelleműek *Nyelvőr*-beli apróbb közleményei is. Ha felmerül valami kérdés, hozzászól, mondván: *nálunk* így van. Például: *szép Isten hírével*. E szólás helyességét Steiner Zsigmond kétségbe vonja. Kriza szerint alkalmasint az *Isten híre*-t egy szónak veszik; lehet különben, hogy általános használatú.⁷⁴ Adalékul Szarvas Gábornak *Az ikes ragozás kérdése* című cikkéhez hozzáfűzi, hogy a keresel-, olvasol-, nézel-féle alakot a székely nép nem használja, hanem így: *keressz, olvassz, nézzsz*.⁷⁵

Toldy Ferenc az Akadémia nyelv- és szép tudományi osztályának 1858 április 11-én tartott ülésén egy 1532-ben írt, eddig ismeretlen, magyar codex-et mutatott be. Leírta röviden, hogy 12-rét alakú hártycodex, a hiányzó 9-ik levelen kívül egész és ép, 49 levélből áll, közép nagyságú, nagyrésztben kapcsolt, újgót szépírást mutat. Imádságok vannak benne. Leírója Garay Pál dömés barát, 1532-ben, mint a colophon megjegyzi. Első lapja, melyre festett kezdet volt szánva, üresen maradt. Innen az első sorok híja. Ami rajta látható, későbbi. Kriza János közölte vele használatul s az ő közbenjárására jutott az akadémiai könyvtár birtokába. Kéri az Akadémiát, hogy Kriza-codexnek nevezzék.⁷⁶ Így jelent meg a *Nyelvemléktár*-ban, Volf György rövid ismertetésével.⁷⁷

Jelentős Kriza mint egyházi szónok s az egyházi irodalom művelője is. Beszédeiben szabadelvű, rationalis irányban halad, nemcsak maga, hanem így vezeti papjait is. Beszédeinek világos szerkezetével, egyszerű, jellemzetes nyelvével, gondolataival s a kirezgő igaz érzéssel mély hatást bírt kelteni. A *Keresztény Magvető*-ben több beszéde jelent meg.⁷⁸ Önállóan is, valamint a *Könyörgések és egyházi szent beszédek* című gyűjteményben (Kolozsvár, 1895.).⁷⁹

Szétszórtan megjelent s a még kiadatlan egyházi beszédeit érdemes volna összegyűjteni és sajtó alá rendezni. Az unitárius és református papok érdeklődése biztosítaná a munka kelendőségét.

Élénken érdekelte Krizát az énekeskönyv ügye is. A *Halotti énekeskönyv*-et újra dolgozta, a mai korhoz alkalmazva s egy pár ihletett eredetivel megtoldva. Szeretettel foglalkozott a szombatosok régi énekeivel. Az Akadémia 1851. szept. 22-én tartott „öszves kis ülésén” a titkár felolvasta Krizának Lugossy Józsefhez írt levelét, amelyben ismerteti a kolozsvári unitárius kollegium könyvtárában levő s 1617-ből való codexet, amely főleg szombatos énekeket tartalmaz.⁸⁰ A szombatosok nagy alakját, Pécsi Simont is kedvelte. Cikkelye jelent meg: *A szent atyákból kiszedegetett tanulságok Pécsi Simontól.*⁸¹

Népiskolák számára megírta *A keresztény vallás elemei kérdésekben és feleletekben* című kis katedáját. Nagy katekizmus-a a serdültebb ifjúság számára készült. Mind a kettővel a hit- és erkölcs-tan tanításának fontos szolgálatot tett.

Mint tanár, egyszerű, világos előadásával főként arra törekedett, hogy tanítványait nagyjelentőségű papi pályákra gyakorlatilag is előkészítse, irányítsa, az élet munkásságára, küzdelmeire felfegyverezze. Egyik legderekabb tanítványa, Rédiger Géza, érdekes feljegyzéseket vetett papirra Kriza tanári eljárásáról.⁸² Előadásai, az ú. n. kurzus-ok, kézirati füzetekben maradtak fenn. Szakemberek feladata volna ezeket megvizsgálni, értéküket megállapítani, esetleg közzétenni.

Néhány unitárius tanár öt kötetnyit fordított le az Egyesült-Államok nagyhírű egyházi szónokának és bölcselőjének, Channingnek műveiből.⁸³ Ehhez Kriza írta a bevezetést, amelyben tömötten,

de jellemzetesen és érdekesen ismerteti Channing életét és munkásságát, jellemét és hatását. Ő fordítja egyszersmind a gyűjtemény végén álló beszédet: *Tuckermann József hittudor élete és jelleme felett*, aki főleg a szegények számára felállítandó lelkipásztorságok érdekében fejtett ki áldásos munködést. Ezek a kötetek a szabadelvű theologiai eszmék terjesztésében jelentős szerepet játszottak s Kriza kezdettől fogva érdeklődéssel kísérte fordításukat s igyekezett a vállalat sikerét biztosítani.

Érdeklődött a régibb papok iránt is s a *Fővárosi Lapok* 1873. febr. 9-iki számában közli Géza József egykori híres kolozsvári pap hátrahagyott irataiból *Egy népdal* című versét a XVIII. század közepéről. Géza Józsefnek sok halotti éneke és szent beszéde jelent meg nyomtatásban.

Kétségkívül mélyreható munkásságot fejtett ki Kriza a maga papi, püspöki működése körében is. Ami az angol és amerikai unitáriusokkal való közvetlenebb összeköttetés s bensőbb viszony létesítését illeti, amely az egyházra annyi anyagi és erkölcsi haszonnal járt, valamint az ifjú theologusoknak angol egyetemekre való járhatását illetően, Kriza mind e mozgalmakat örömmel nézte, állásánál fogva is részt vett azokban, igyekezett előmozdítani. Írt is egy pár ismertetést: *Hitrokonsági viszonyaink a külfölddel*, (*Keresztény Magvető*, 1870.), *A brit és külföldi unitárius társulat évi nagygyűlése*, (U. o. 1871.) De amit Jakab Elek mond, hogy ezek létesítésében a hazai unitáriusok közül Krizának volt legnagyobb része s legtöbb érdeme, túlzás.⁸⁴ Már Bölöni Farkas Sándor megkezdte a munkát amerikai útjában s azután sok nagy munkaerejű férfiú fáradozott ezen. Am azért a külföldi unitáriusok ismerték és méltányolták Kriza érdemeit.⁸⁵

És így a budapesti unitárius egyház (előbb fiók-, aztán rendes anya-egyház) megalapításában szívből s állásánál fogva is részt vett Kriza, de mások vetették fel az eszmét s mások kitartó, fárasztó munkásságára öltött az testet.

Kriza sokkal nagyobb, értékeesebb ember, hogysen nagyítani kellene érdemeit. Szép, áldásos munkásságot fejtett ki Erdélyben, nemcsak az egyházi pénzalap megnövelése tekintetében, hanem fejlesztette az iskolaügyet, az egyházi élet bensőségét, pártolta az iskolák államosítását, igyekezett emelni a papok értelmi, erkölcsi színvonalát. Nem tekintélyével, hanem példájával s meleg szívével hatott rájuk, úgy, hogy azok legbensőbb családi ügyeikben is hozzá fordultak tanácsért, segítségért.

Kivette részét a társadalmi és kulturális mozgalmakból is. Megjelent az *Erdélyi Múzeum* érdekében tartott előértekezleteken. Könyvtárnoka volt a Kaszinónak.

Mint ember, egyszerű, puritán jellemű volt. Élete módjában, szokásaiban, egész megjelenésében annyira egyszerű, hogy ellenségei éppen ezért mondták a püspökségre kevésbé alkalmasnak. Vele egy időben volt püspöke a reformátusoknak Bodola Sámuel. Nagy pap, de színtől egyszerű, puritán jellemű, mint Kriza. Igen jó barátságban éltek.

Szűk körben eleven társalgó volt. Itt és leveleiben csillogott az ő aranyos humora, röpködtek kedves élcei.

Levelei élénk világosságot vetnek Kriza papi és püspöki munkásságára, irodalmi igyekezeteire s egyszersmind becses kortörténeti adatokban bővelkednek. Érdemes volna azokat összegyűjteni.

Csak hasznunkra válhatik s egyszersmind azzal ünnepeljük őt legméltóbban, ha földidézzük életét és munkásságát, keresve, mit tehetünk még érte és magunkért. Azokra az eszmékre, amelyek

Kriza szívét melengették, ma is nagy szükségünk van. Idealizmusa, haza- és ember-szeretete, vallásssága, önzetlen jelleme, egyszerű, becsületes, puritán lelke fölemelően hat. Azon kell lennünk, hogy ezekhez az értékekhez mentül könnyebben hozzá lehessen férnünk.

Dr. Versényi György.⁸⁶

Jegyzet.

¹ Kriza Sándor homoródalmási igazgató-tanító szíves közlése.

² *Emlékbeszéd Kriza János felett.* A Magy. Tud. Akadémiában, 1875. dec. 20-án.

³ Kovács Lajos, jelenleg brassói unitárius pap és Kriza Sándor közlése.

⁴ Rákos, Vargyas, Száldobos, Füle, Bardócz, Olasztelek, Barót, Bibarczfalva, Nagybaczon, Herman, Kisbaczon, Bodos, Szárazajta, Köpecz, Miklós-vár, Nagyajta, Középajta, Bölön, Lüget, Hídvég.

⁵ *Emlékbeszéd. Kriza-album.* Kolozsvár, 1892.

⁶ Kovács Lajos úr közlése.

⁷ Németh István toroczkói unitárius pap szíves közlése.

⁸ Kriza Gyula (szül. 1843. okt. 23-án, megh. 1891. szept. 20-án) pénzügyi titkár leánya. Testvére, dr. Kriza János, árvaszéki ülnök Beszterczén.

⁹ Németh István úr közlése.

¹⁰ Deák Farkas: *Kriza János egy levele 1834-ből. Vasárnapi Ujság*, 1876. 2. sz.

¹¹ Berde Mózsá, az unitárius egyház és kolozsvári unitárius kollegium későbbi nagynevű, bőkezű örökhagyója.

¹² *Magyar Szó*, 1903. 14. sz.

¹³ Jankó János: *Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyar népe.* Budapest, 1893. 42. l.

¹⁴ Dr. Gál Kelemen kolozsvári unitárius főgimnáziumi igazgató szíves közlése.

¹⁵ Kővári László: *Kriza mint misszionárius. Kriza-album.* (79. l.)

¹⁶ Kiss Ernő: *Bölöni Farkas Sándor.* Kolozsvár, 1902.

- ¹⁷ Szász Károly emlékbeszéde.
¹⁸ Erdélyi Híradó, 1839. II. 20. sz.
¹⁹ Jakab Elek: *Kriza János unitárius püspök életrajza*. Keresztény Magvető, 1878. III. 2.
²⁰ *Kriza-album*. 12. l.
²¹ Gábor Albert: Az emlékünnepe keletkezésének története. (*Kriza-album*.)
²² Felolvasta a Kisfaludy Társaság közgyűlésén, 1879. febr. 10-én.
²³ Szász Károly emlékbeszéde.
²⁴ Jakab Elek, id. h.
²⁵ Emlékezés Kriza Jánosról. A kolozsvári unitárius kollegium írásban és képekben. Szerk. dr. Boros György. Kolozsvár, 1901.
²⁶ Török Kálmán jelenleg ny. altábornagy neje, Kovács Lenke (a költő unokája) szíves közlése.
²⁷ *Keresztény Magvető*, 1875. X.
²⁸ Jakab Elek, id. h.
²⁹ Benkő sirjánál Középaajtán. 1838. II. Édesanya 1839. I. A honn kesergő leány, Két szerető. 1840. I.
³⁰ *Figyelmező*, 1840. 21. sz.
³¹ *Magyar Akadémiai Értesítő*, 1841. V. sz.
³² Greguss Ágost titkári jelentése a XIII. közgyűlésen. A *Kisfaludy Társaság Évlapjai*. Új folyam, I. kötet.
³³ Versényi György: *Szentiváni Mihály élete*. Régi Okiratok és Levelek tára. Debreczen, 1906. 2—4. sz. Szerk. Kardos Samu.
³⁴ *Szentiváni Mihály munkái*. Kiadják Kemény Zsigmond és Kriza János. Első kötet. Kolozsvár, 1843.
³⁵ Versényi György: *Medgyes Lajos élete*. (M. L. költeményei. Brassó, 1904.)
³⁶ Sebestyén Gyula: *Emlékezés Kriza Jánosra*. *Ethnographia*, 1911. XVII. 2.
³⁷ *Budapesti Szemle*, 1860. I.

- ³⁸ *Kisfaludy Társaság Évlapjai*. Új folyam, XXVIII.
³⁹ Ilyenek: *Veszedelmes leány*, A román-író, *Ő a miénk*.
⁴⁰ III. 232. l.
⁴¹ Id. h.
⁴² Id. h.
⁴³ *Erdővidék az én hazám*.
⁴⁴ *Szegény székely nótája*.
⁴⁵ *A hazatért katona*.
⁴⁶ *Mezei Naptár*, 1856. Szerk. Jakab Elek.
⁴⁷ *Kriza-album*. 14. l.
⁴⁸ *Budapesti Szemle*, 1894. LXXVIII. kötet.
⁴⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1875. 14. sz.
⁵⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1894. 6. sz.
⁵¹ *Egyetértés*, 1882. 208. szám, Kriza János emléke.
⁵² *Élet*, 1894. 556. l.
⁵³ *Kriza János, mint erdélyi költő*. (*Kriza-album*.)
⁵⁴ *Nemzeti Társalkodó*, 1841. I. 11—13. sz. II. 4—8. sz.
⁵⁵ Id. h.
⁵⁶ *Vadrózsák*. Székely népköltési gyűjtemény. Szerkesztette Kriza János. Első kötet. Kolozsvár, 1863.
⁵⁷ Dr. Sebestyén Gyula: *A regösök*. Budapest, 1902. A *Magyar Népköltési Gyűjtemény* IV. és V. kötete. Kiadja a Kisfaludy Társaság.
⁵⁸ *Magyar népmeséinkről*. *Kisfaludy Társaság Évlapjai*. Új folyam, III. k.
⁵⁹ *Egy székely ballada*. Erdélyi J. kisebb prózái. Debreczen, 1865. I. 168. l.
⁶⁰ Greguss Ágost: *A balladáról*. Pest, 1865.
⁶¹ Lásd a pert összefoglalva: Alexics György: *Vadrózsa-pör*. *Ethnographia*, VIII.
⁶² *Emlékbeszéd*. (*Kriza-album*.)

- ⁶³ *Nyelvtudományi Közlemények*. III. 1864. IV. 1865.
- ⁶⁴ Emlékezés Kriza Jánosra. *Ethnographia*. XXII. 2.
- ⁶⁵ Koszorú, 1863. (Betlen Anna.)
Részvétkönyve, 1863, (Fogarasi István.)
Fővárosi lapok, 1864. (Az elhullott gyöngykoszorú, Székely népdalok.)
Figyelő, 1871. (Házassító nóták, I—IV.)
- ⁶⁶ Két magyar népballadáról. *Kisfaludy Társaság Évlapjai*. Új folyam. XII.
- ⁶⁷ *Nyelvőr*: I. 3., 4., 5., 6., 7., 8., 9., 10. II. 1., 2., 3., 4., 5., 7., 8., 9., 11. III. 3., 9. IV. 1., 2., 3., 4., 5., 6., 7., 8., 9., 10., 11., 12.
- ⁶⁸ *Nyelvőr*: V. 1., 2., 3., 4., 10. IX. 1.
- ⁶⁹ *Kelet*, 1873. 8. sz.
- ⁷⁰ Dr. Sebestyén Gyula: Emlékezés Kriza Jánosra. *Ethnographia*, XXII. 2.
- ⁷¹ *Nyelvőr*: XXV. 8., 9. XXVI. 1., 7., 9. XXVIII. 2.
- ⁷² *Udvarhely vármegye székely nyelvjárásának hangtani sajátosságai*. Budapest, 1909. Külön lenyomat a *Nyelvtudományi Közlemények* XXXIX. kötetéből.
- ⁷³ *Nyelvtudományi Közlemények* 1872. X. 325—338. l.
- ⁷⁴ *Nyelvőr*: V. 220. l.
- ⁷⁵ U. o. 29. l.
- ⁷⁶ *Új Magyar Múzeum*, 1853. III.
- ⁷⁷ *Nyelvemléktár*, II. 1874. Zolnai Gyula is leírja: *Nye vemlékeink a könyvnyomtatás koráig*. Budapest, 1894.
- ⁷⁸ A vándorlás tanuságos képe, Keresztelési agenda, Az unitáriusok háromszázados ünnepére írt bevezető beszéd, himnusz és ima, Az igazság (franciából), Mit hisznek az unitáriusok (angolból), *Legyetek próféták*. (Papszentelésen mondott beszéd.)

- ⁷⁹ *Erőhatóság a keresztény vallástanító főtulajdonsága*, Kolozsvár, 1841.
Ima homoródszentmártoni Gedő József korporsója mellett. Kolozsvár, 1855.
Zsinati beszéd. (A szentgerinczei unitárius zsinat emléke, Kolozsvár, 1866.)
Egyházi beszéd és ima az abrudbányai templom felavatásakor. Kolozsvár, 1865.
Egyházi beszéd a verespataki templom felavatásakor. Kolozsvár, 1865.
Zsinati beszéd Tordán, 1868.
- ⁸⁰ *Magyar Akadémiai Értesítő*, 1851. XI. 5. sz.
- ⁸¹ *Keresztény Magvető*, 1875. X. k.
- ⁸² Emlékezés Kriza Jánosról. (A kolozsvári unitárius kollegium írásban és képekben. Szerk. Boros György. Kolozsvár, 1901.)
- ⁸³ *Channing Ellery Vilmos válogatott művei*. Angolból fordították és kiadták az unitárius tanárok. I—V. kötet. Kolozsvár, 1870—1874.
- ⁸⁴ *Emlékirat a budapesti unitárius templom felszentelése ünnepére*. Budapest, 1890.
- ⁸⁵ Boros György: *Külföldiek véleménye Krizáról*. (Kriza-album.)
- ⁸⁶ Dr. Versényi Györgynek fentti tanulmánya eredetileg a *Budapesti Szemle* 1911. évi folyamában (CXLVII. köt. 75—111 l.) jelent meg.